

Sigitas Narbutas

ENCIKLOPEDINIS ŽINYNAS
SENOSIOS LIETUVOS RAŠTIJA
Sumanymas ir metmenys

Išleidus *Lietuvių literatūros enciklopediją*¹ pastebėta, kad senosios Lietuvos raštijai skirtoji dalis nevisiškai atspindi XIII–XVIII amžiaus literatūros raidą, žanrus, kūrėjus, kūrinius, kitus raštijos artefaktus. Šios enciklopedijos rengimo spaudai ir išleidimo metais ėmė stiprėti Institute dirbančių senosios literatūros specialistų gretos, o su jomis – augti jų pasiryžimas ilgainiui imtis modernios *Lietuvių literatūros istorijos* tomo, aprėpsiančio senąją raštiją, rašymo². Šis sumanymas netrukus buvo realizuotas kitų: pasirodė solidi Eugenijos Ulčिनaitės ir Albino Jovaišo monografija³. Specialistų vertinimu, jos autoriams tik iš dalies pasisėkė aprėpti svarbiuosius raidos, sklaidos, recepcijos, įvairių raštijos realijų, senąją literatūrą kūrusių, ją rėmusių asmenų gyvenimo bei kūrybos įvykius ir reiškinius, o kartu – pateikti tikslesnių vertinimų, reikšmingesnių apibendrinimų ir kt.⁴ Tada pradėta galvoti, jog rašant tokią literatūros istoriją būtina surinkti visas bent

¹ *Lietuvių literatūros enciklopedija*, redaktoriai Vytautas Kubilius [ir kt.], autoriai Kostas Aleksynas [ir kt.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

² Plačiau apie tai žr.: „Senosios literatūros skyrius 2002–2004 metais“, parengė Dovilė Keršienė, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, sudarytojas ir redaktorius Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 336–337, 339.

³ Eugenija Ulčिनaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

⁴ Daugiau apie tai: Eglė Patiejūnienė, „Narsus mėginimas sukurti vientisą senosios literatūros vaizdą“, in: *Literatūros tyrimų erdvės: Studijos profesoriaus Juozo Girdzijausko 70-mečiui*, sudarytojas ir redaktorius Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 253–384.

svarbesnes rūpinamas žinias, jas susisteminti ir visuomenės vertinimui pateikti kokių nors tinkamu pavidalu, pavyzdžiui, parengus ir išleidus enciklopedinį žinyną, skirtą senosios Lietuvos raštijai.

Tokio pobūdžio informacijos trūko prieš keliasdešimt metų, trūksta ir šiandien. Panašių sumanymų kyla nuolat. Čia galima paminėti biobibliografinį žodyną *Lietuvių rašytojai*⁵, kurio pirmasis tomas pasirodė 1979 metais, taip pat *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltinius*⁶ (du pirmieji tomai išėjo 1980 ir 1991), *Lietuvos dailininkų žodyną*⁷ (pirmasis tomas išėjo 2005) ir kt. Kiekvienas iš šių enciklopedinių žinynų turi savų privalumų: viename pateikiamos išsamesnės žinios apie senosios lietuvių raštijos autorių gyvenimą bei kūrybą, taip pat duodama patikima informacija apie reikšmingesnius jų kūrybos tyrimus (*Lietuvių rašytojai*), kitame remiantis biobibliografinė informacija apibūdinami ne tik lietuviškai, bet taip pat lotyniškai, lenkiškai, vokiškai ir dar kitomis kalbomis kūrę senosios Lietuvos autoriai (*Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*, *Lietuvos dailininkų žodynas*). Vis dėlto šie leidiniai turi ir vieną trūkumą: nė vienas iš jų nebuvo ar nėra užbaigtas.

Suprantama, dėl šito trūkumo negalima daryti nė menkiausio priekaišto eruditų kolektyvams, savu metu pradėjusiems šiuos žinynus rengti ir leisti. Enciklopedinio pobūdžio leidinių rengimas yra permanentinis procesas. Norint tokio turinio informaciją tvarkyti, būtina turėti nuolat dirbančių kolektyvų ar institucijų. Ir mes nieku būdu nenorime parodyti nė mažiausios nepagarbos jau atliktam ar dar ketinamam atlikti panašaus pobūdžio didžiulės svarbos darbui. Minėti

⁵ *Lietuvių rašytojai*: Biobibliografinis žodynas, [t.] 1, A–J, parengė Petronėlė Grybauskienė [ir kt.], Vilnius: Vaga, 1979.

⁶ *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*: Trys tomai, t. 1: *Feodalizmo laikotarpis*, redakcinė kolegija: R. Plečkaitis [ir kt.], Vilnius: Mintis, 1980; t. 2: *XIX a. vidury–1940 m.*, redakcinė kolegija: J. Macevičius [ir kt.], Vilnius: Mintis, 1991.

⁷ *Lietuvos dailininkų žodynas*=*Dictionary of Lithuanian Artists*, t. 1: *XVI–XVIII a.*, sudarytoja ir atsakomoji redaktorė Aistė Paliušytė, redaktorių kolegija: Lina Balaišytė [ir kt.], autoriai: Volodimir Aleksandrovič [ir kt.], Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.

faktai mums svarbūs vienu aspektu: jie rodo, kad tokios informacijos poreikį visuomenė jaučia jau mažiausiai trisdešimt metų.

Naujos technologijos, kitokios komunikavimo priemonės, modernūs informacijos kaupimo, jos apdorojimo bei sklaidos būdai šiandien jau leidžia ir nedidelio kolektyvo pajėgomis planuoti darbus, kuriems atlikti anksčiau būtų reikėję didelių kolektyvų ir dar didesnių išteklių. Tai suprasdami, negausūs senosios literatūros specialistai, dirbantys Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, 2004 m. pabaigoje pradėjo aktyviau svarstyti enciklopedinio žinyno, skirto senosios Lietuvos raštijai, projektą: jo objektą, tikslus, preliminarų turinį, chronologinę lentelę ir kitus svarbius dalykus⁸. Buvo nuspręsta, kad enciklopedinis žinynas turėtų pateikti išsamią informaciją pirmiausia apie įvairiakalbę keliatautės įvairiareligiš LDK raštiją nuo valstybės susikūrimo XIII a. viduryje iki jos žlugimo XVIII a. pabaigoje ir paskutinių institucijų panaikinimo XIX a. pradžioje. Jame taip pat turėtų atsispindėti tuo metu įvairiais valstybiniais, politiniais, kultūriniais, kalbiniais ir literatūriniais ryšiais su Lietuva glaudžiau susijusių valstybių (Lenkijos, Prūsijos, Livonijos) raštijos kūrėjai ir literatūros paminklai, daugiau dėmesio skiriama Mažąja Lietuva vadinamoje teritorijoje nuo seno gyvenusios baltų kilmės visuomenės raiškai. Taigi tokiu leidiniu būtų siekiama pateikti informacijos apie institucinės kultūros raišką įvairiais raštijos pavidalais Lietuvoje XIII–XIX a. Čia būtų surinktos ir pateiktos žinios apie reikšmingesnius literatūros kūrėjus, įvykius ir reiškinius. Nevengiant nuorodų į probleminius, menkiausiai ištirtus ar ir visiškai neištirtus dalykus (vadinamąsias baltąsias dėmes), kultūros apyvarton būtų įvesta naujų raštijos faktų, temų, išvalgų, vertinimų ir požiūrių.

Diskusijų metu veikiai paaiškėjo, jog siekiant parengti tikrai gerą naujo modelio leidinį ar duomenų bazę, reikia pasitelkti ir kitų sričių specialistus, taip pat kolegas iš kitų institucijų. Tokio enciklopedinio žinyno rašymas – sudėtingas kolektyvinis darbas. Todėl 2005 m.

⁸ „Senosios literatūros skyrius 2004–2005 metais“, parengė Dovilė Keršienė, in: *Literatūros tyrimų erdvės*, p. 409–410.

birželio 28 d. pasitarti dėl sąlygų ir galimybių atlikti tokius darbus į Institutą buvo pakviesti kolegos iš kitų mokslo institucijų. Pasitarime dalyvavo: prof. habil. dr. Eugenija Ulčinė, prof. habil. dr. Juozapas Girdzijauskas, prof. habil. dr. Sergejus Temčinas, doc. dr. Nadežda Morozova, dr. Ona Aleknavičienė, dr. Eglė Patiejūnienė, prof. habil. dr. Giedrius Subačius, dr. Jolanta Gelumbeckaitė, kiti žinomi senosios raštijos tyrėjai, taip pat asmenys, gebantys moderniomis priemonėmis organizuoti bei atlikti tokio pobūdžio darbus. Buvo apsvarstytas enciklopedinio žinyno *Senoji Lietuvos raštija* konceptas, jo chronologinė lentelė, pateikta nemažai įvairių pasiūlymų.

Juos apibendrinus, buvo parengta principinė tokio leidinio schema. Enciklopedinio žinyno pagrindą turėtų sudaryti duomenų bazė ir jos pagrindu parengtas leidinys, susidedantis iš trijų tomų. Vienas iš jų būtų skirtas epochoms, judėjimams, kryptims, idėjoms, konceptams ir problemoms, kitas – raštijos pavidalams, laikmenoms, sklaidai, institucijoms, rūšims, žanrams, sąvokoms ir terminams, o trečias – žymesniesiems autoriams bei raštijos paminklams. Sutarta dėl šių tomų smulkesnio turinio. Pirmajame tome skaitytojas turėtų rasti informacijos apie *Viduramžius, Renesansą, Baroką, Apšvietą, humanizmą, reformaciją, kontrreformaciją, katalikiškąją reformą, klasicizmą, raštijos ir literatūros sampratas, Antiką ir jos recepciją, manierizmą, pietizmą, sarmatizmą, liuteronų, kalvinistų, katalikų, sentikių ir unitų raštiją, vienuolijas ir jų raštiją, „baltąsias dėmes“ raštijos tyrimuose, imitaciją ir originalumą, Lietuvos ir Lenkijos (Italijos, Prancūzijos, Vokietijos, Maskvos valstybės ir kt.) literatūrinius ryšius, lietuvių ir rusėnų (žydų, karaimų, vokiečių, latvių ir kt.) literatūrinius ryšius, kūrybą graikų kalba, sakymą ir rašymą. Antrajame – apie rankraštinę knygą, spausdintą knygą, periodinę spaudą, smulkiąją spaudą, leidėjus, draugijas, skaitytojus, mecenatus, spaustuves, knygų prekybą, bibliotekas, cenzūrą, mokyklą, universitetą, lietuvišką, lotynišką, rusėnišką, lenkišką, karaimišką, totorišką ir žydišką knygą, epą (epopėją, epinę poeziją), prozą, poeziją, dramą, acutum ir argu-*

tum, akrostichą, amplifikaciją, anagramą, apobateriją, apopemptiką, artificiozinę literatūrą, alegoriją, aptum ir decorum, autobiografiją, biografistiką, bukoliką, dedikaciją, dialogą, didaktinę literatūrą, dienoraščius, digresiją, ditirambą, eklogą, elegiją, elogiją, emblemą, enkomiją, epibateriją, epicediją, epigrafą, epigramą (epigraminę poeziją), epistolografiją, epitafiją, epitalamiją, epodę, exempla, fabulą, filologiją, folklorą, georgiką, giesmę, giesmyną, gramatiką, hagiografiją, herbiniį eilėraštį, herojų (literatūrinį), himenėją, himną, idilę, imitaciją, inskripciją, itinerariją, istoriografiją, kalbą (oraciją), kalendorių, kartografiją, katekizmą, komediją, kompoziciją, konceptą, kritiką, kroniką, laisvuosius menus, laišką, lemą, lyriką, literatūrą ir tautosaką, makaroniką, makaronizmą, memuarus, metrą, metraštį, mimėsę, misteriją, mitologiją, maldų knygą, novelę, odę, oratorijų, palinodiją, pamokslą, panegiriką, parodiją, pasakėčią, paskvilį, poemą, poleminę literatūrą, postilę, prakalbą, proginę literatūrą, pseudonimą, publicistiką, religinę poeziją, religinę prozą, religinę raštiją, retoriką, retorines figūras, retorikos tikslus, retorinius stilius, ritmą, romaną, sacrum ir profanum, satyrą, sekvenciją, sentenciją, silva rerum, simbolį, stemą, sonetą, stilių, teatrą, topą, tragediją, treną, trenodiją, tropą, vertimą, žodyną. Trečiajame – apie: Venclovą Agripą, Konstanciją Benislavską, Jokūbą Benetą, Joną Berentą, Valentimą Bialavičių, Samuelį Bitnerį, Ksaverą Bogušą, Lauryną Bojerį, Joną Bretkūną, Jokūbą Brodovskį, Simoną Budną, Grigorijų Camblaką, Samuelį Boguslovą Chilinskį, Edvardą Čarneckį, Angelą Daugirdą, Simoną Daukantą, Mikalojų Daukšą, Albertą Diblinskį, Simoną Dilgerį, Janą Dlugošą, Pranciškų Ksaverą Dmochovskį, Benediktą Dobkevičių, Motiejų Dominyką Dogelį, Kristijoną Donelaitį, Joną Eismantą, Martyną Eismontą, Erazmą Vitelijų, Zachariją Ferrerį, Motiejų Forbeką-Letovą, Juozapą Arnulpą Giedraitį, Pilypą Nerį Golianski, Pranciškų Gradauską, Gotfrydą Ernestą Grodeką, Simoną Grunau, Aleksandrą Gvagninį, Frydrichą Vilhelmą Haacką, Kristupą Danielių Hazenšteiną, Mikalojų Husovianą, Joną Jaknavičių, Stanislovą Serafiną Jagodinskį, Steponą

Jaugelį-Telegą, Teodorą Jevlašauskį, Tada Jurevičių, Andrių Jurgevičių, Pilypą Kalimachą, Vilhelmą Kalinskį, Mykolą Pranciškų Karpavičių, Joną Nepomuką Kasakauską, Karolį Gotardą Keberį, Danielių Kleiną, Antaną Klementą, Mikalojų Kmicichų, Grigalių Knapijų, Albertą Kojalavičių-Vijūką, Kazimierą Kojalavičių-Vijūką, Stanislovą Jeronimą Konarskį, Raimundą Korsaką, Rapolą Korsaką, Augustą Gothilfą Krauzę, Osvaldą Kriugerį, Abraomą Kulvietį, Juozapą Kušelį, Johanną Jokūbą Kvantą, Aleksandrą Teodorą Lackį, Teodorą Lepnerį, Joachimą Lelevelį, Žygimantą Liauksminą, Kiprijoną Lukauską, Martyną Mažvydą, Saliamoną Maimoną, Juozapą Mejerį, Michaelį Mörliną, Venclovą Mikalonį (Mykolą Lietuvį), Joną Milijų, Kristijoną Gotlybą Milku, Petrą Gotlybą Milku, Jokūbą Morkūną, Zbignevą Morštiną, Danielių Naborovskį, Kazimierą Danielių Narbutą, Teodorą Narbutą, Adomą Naruševičių, Kajetoną Roką Nezabitauskį, Paulių Oderborną, Aaroną Aleksandrą Olizarovijų, Mykolą Olševskį (Alšauską), Gotfrydą Ostermejerį, Pranciškų Paprockį, Joną Pašakauskį, Jokūbą Perkūną, Eliją Pilgrimovijų, Jurgį Pliaterį, Frydrichą Pretorijų, Matą Pretorijų, Samuelį Pšipkovskį, Joną Radvaną, Albertą Stanislovą Radvilą, Boguslovą Radvilą, Mikalojų Kristupą Radvilą Našlaitėlį, Mikalojų Radvilą Juodajį, Mikalojų Radvilą Rudajį, Udabriką Radvilą, Barborą Radvilaite, Prancišką Uršulę Radvilienę, Stanislovą Rapolionį, Adomą Rasijų, Joną Rėzą, Martyną Liudviką Rėzą, Joną Rikovijų, Andrių Rimšą, Saliamoną Risinskį, Joną Rivockį, Petrą Roizijų, Augustiną Rotundą, Pilypą Ruigį, Povilą Ruigį, Kristupą Sapūną, Motiejų Kazimierą Sarbievijų, Bogdaną Semašką, Julijoną Jurgį Adomą Semašką, Kazimierą Semėnavičių, Bernardą Martyną Sirutį, Konstantiną Sirvydą, Petrą Skargą, Pranciškų Skoriną, Saliamoną Slavočinskį, Martyną Smigleckį, Meletijų Smotrickį, Benediktą Soksą, Antaną Strazdą, Motiejų Strijkovskį, Simoną Stanevičių, Jeronimą Stroinovskį, Mikalojų Kazimierą Šemetą, Stanislovą Samuelį Šemetą, Adomą Frydrichą Šimelpenigį, Gabrielių Šimkevičių, Adomą Šrėterį, Pranciškų Šrubauskį, Joną Šulcą, Teodorą Šulcą, Teofilį Gotlybą Šulcą, Frydrichą Zigmantą Šusterį, Merkelį Švobą,

Adomą Taločką, Simoną Vaišnorą, Stanislovą Varševickį, Samuelį Venslauskį, Felicijoną Vikovskį, Baltramiejų Vilentą, Karolį Virvičių, Joną Vislicietį, Andrių Volaną, Jokūbą Vujeką, Lozorių Zengštoką, Bibliją ir jos vertimus Lietuvoje, „Chronografą“, Haličo-Voluinės metraščių, Lietuvos Metriką, Lietuvos Statutus, Lietuvos metraščius, „Knygą nobažnystės krikščioniškos“, „Lenko pasikalbėjimą su Lietuviu“ ir kt.

Numačius preliminarius kiekvieno tomo turinius, apsispręsta parengti principines straipsnio rašymo schemas. Taip pasielgta, norint išvengti įvairavimo, nevienodumo, kuris neišvengiamai lydi kolektyvinį darbą. Enciklopediniam žinynui nuspręsta pasinaudoti Instituto kolegų, rengiančių enciklopediją *300 Baltijos rašytojų*, patyrimu. Apibendrinus diskusijas dėl tokio straipsnio sudėtinių dalių, prieita prie nuomonės, kad jį turi sudaryti: 1) straipsnio pavadinimas (aptariamo reiškinio pavadinimas, autoriaus pavardė ir vardas ar kt.), 2) įvardijimas (pristatomo reiškinio, asmens ir t. t. lakoniška charakteristika), 3) trumpas reiškinio (asmens, raštijos paminklo ir pan.) apibūdinimas iš esmės, 4) biobibliografinė dalis (savita kiekvieno tomo straipsniams, bet iš esmės vienijama tikslo pateikti kūrybos bei tyrimų apžvalgas), 5) vertinamoji dalis, 6) literatūra (svarbiausi archyviniai šaltiniai su saugojimo vietomis, kūrybos leidimai, tyrimai ir kt.), 7) straipsnio autoriaus vardas ir pavardė. Pritaikius šiam enciklopediniam sąvadui parengtą straipsnio rašymo schemą, būsimiems sumanytosios *Senosios Lietuvos raštijos* autoriams bus pasiūlyta straipsnius rašyti, pasitelkiant štai tokias schemas:

STRAIPSNIS APIE REIŠKINĮ
(ĮVYKĮ, REALIJĄ IR PAN.)

- {1} **Pavadinimas** (etimologija su liet. vertimu, jei reikia).
{2} Įvardijimas {pvz., koks nors literatūros reiškinys, apibūdinantis tam tikrą poetikos dėmenį ar svarbus kuriam nors raštijos žanrui ir pan.}.
- {3} Trumpas {2–5 sakiniai} reiškinio apibūdinimas iš esmės {jei tokio reikia; dėmesys kreipiamas į svarbą bei reikšmę}.

{4} Svarbiausios istoriografinės žinios apie reiškinių {trumpa tyrimų apžvalga, daugiau dėmesio skiriant esminiams tyrimo momentams, etapiniams darbams}. Esama žinių apie reiškinių būklę regione ir pasaulyje {nurodomi Lietuvos, taip pat kaimynų [pirmiausia lenkų, baltarusių, ukrainiečių, latvių ir rusų] ir kitų pasaulio tyrėjų darbai, svarbūs aptariamam reiškiniui}.

{5} Reiškinių, įvykio ar realijos „pėdsakai“ Lietuvos kultūroje ir raštijoje {jo genezė, sklaida, raiška, recepcija, reikšmė, svarba ir kt.}.

{6} LITERATŪRA

{Iš pradžių pateikiami reikšmingesni aprašomo paminklo leidimai, jei tokių yra. Nauja eilute nurodomi svarbiausi darbai, įskaitant studijinius straipsnius įvairiuose teminiuose [raštiniai ir kultūrai skirtuose] enciklopediniuose žodynuose}.

{7} *Autoriaus vardas ir pavardė*

STRAIPSNIS APIE ASMENĮ (AUTORIŲ, KŪRĖJĄ IR PAN.)

{1} **Pavardė, vardas** (*gimimo data ir vieta, †mirties data ir vieta, jei žinoma).

{2} Įvardijimas, pvz., filosofinių {religinių, poleminių ir pan.} raštų autorius, poetas, vertėjas {ir pan.; pateikiama ta seka, kurią lemia vertė, o ne chronologiniai dalykai; toliau būtinai pažymimos pareigos ar vieta, kurią asmuo užėmė valstybės, Bažnyčios ir kt. tarnyboje, akademinėje veikloje ir t. t.}.

{3} Trumpas (2–5 sakiniai) kūrėjo apibūdinimas iš esmės {jei tokio reikia}.

{4} Svarbiausios biobibliografinės žinios: pateikiamos statistinės nuorodos ir reikšmingiausi išleisti kūriniai {vietoje to arba kartu su tuo gali būti nurodoma svarbiausia per pastaruosius penkiasdešimt metų pasirodžiusi bibliografinė literatūra, jei joje esama esmingos informacijos}. Kūrinių vertimai į kitas kalbas {nurodomos visos kitomis kalbomis išėjusios autorinės knygos, stambesni kūrybos pluoštai kitakalbėse rinktinėse ar vertimų antologijose, o pabaigoje gali būti priduriama, kad kūrinių yra išversta į *a, b, c* ir *d* kalbas}.

{5} Svarbiausiųjų kūrinių [jei prozininkas ar dramaturgas, reikšmingų filosofinių, religinių, filologinių ir pan. raštų autorius] arba kūrybos visumos [jei poetas ar novelistas, taip pat asmuo, palikęs vertingų memuaristikos, epistolografijos ir kitų paraliteratūrinių žanrų kūrybos pavyzdžių] aptarimas {sąlygiškai galima

sakyti taip: aukščiau minėtas trumpas apibūdinimas – įžanga, o ši dalis – dėstymas. Jo ilgį turėtų lemti kūrybos reikšmingumas}.

{6} LITERATŪRA

{Pirmiausia pateikiami archyviniai šaltiniai, jei nusprendžiama juos nurodyti. Nauja eilute nurodomi reikšmingesni kūrinių leidimai ir vertimai, jei tokių yra, paskui pateikiami svarbiausi darbai, įskaitant studijinius straipsnius įvairiuose teminiuose [raštijai ir kultūrai skirtuose] enciklopediniuose žodynuose bei žinynuose}.

{7} *Autoriaus vardas ir pavardė*

Šios schemos buvo išbandytos, Institute dirbantiems senosios raštijos tyrėjams 2006 metais pasirinktinai iš minėto sąrašo parašius keletą straipsnių. Pateiksime jų pavyzdžių.

PAVYZDŽIAI

Akrostichas (gr. *ἀκρος* – kraštinis + *στιχος* – eilutė).

Iš eiliuoto kūrinio pirmųjų, paskutiniųjų, viduriniųjų ir kt. raidžių sudarytas prasmingas žodis ar žodžių junginys; kartais šiuo terminu pavadinamas pats Δ turintis kūrinys.

Δ žinomas nuo Antikos. Renesanso laikotarpiu paplito Europos literatūrose. Tuo metu pasiekė ir Lietuvą. Seniausias žinomas lietuviškas Δ yra Martyno Mažvydo *Katekizmo* (išsp. Karaliaučiuje 1547) pratarmėje, kurios 3–19 eilučių pradžios slepia autoriaus vardą ir pavardę. Ankstyviausias žinomas Lietuvoje išspausdintas Δ įdėtas Andriaus Rimšos knygoje *Δεκέτηρος ἀκρόαμα, το ιεστ Δζιεσιέτιοροczna powieść woiennych spraw [...] Krzysztofa Radziwiła (Δεκέτηρος ἀκρόαμα, tai yra Dešimtmetis pasakojimas apie Kristupo Radvilos karo žygius, 1585)*. Δ pavyzdžių gana gausu XVII–XVIII a. Lietuvos lotyniškuose ir lenkiškuose raštuose. Δ XIX–XX a. yra sukūrę lietuvių poetai Vincas Kudirka, Maironis, Bernardas Brazdžionis, Henrikas Radauskas ir kt.

Δ pagrindinės rūšys: akromesostichas, akroteutas, mesostichas, telestichas.

LITERATŪRA

Juozas Girdzijauskas, *Literatūros terminų žodynas*, sąs. 2: *Eilėdara*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 3; Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata*: Mažosios literatūros

formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 269–275.

Sigitas Narbutas

Akromesostichas (gr. *ἄκρος* – kraštinis + *μέσος* – vidurinis + *στίχος* – eilutė).

Eiliuoto kūrinio eilutėse iš kryžmai ar įstrižai išdėstytų raidžių sudarytas prasmingas žodis ar žodžių junginys, akrosticho rūšis.

Δ paliudytas Lietuvos Baroko ir Apšvietos retorikose bei XVII–XVIII a. kitaikalbės poezijos rinkiniuose.

LITERATŪRA

Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata*: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 269.

Sigitas Narbutas

Akroteleutas (gr. *ἄκρος* – kraštinis + *τελευτή* – pabaiga).

Iš eiliuoto kūrinio eilučių pirmųjų ir paskutiniųjų raidžių sudėtas prasmingas žodis ar žodžių junginys, akrosticho rūšis.

Δ paliudytas Lietuvos Baroko ir Apšvietos retorikose bei XVII–XVIII a. kitaikalbės poezijos rinkiniuose.

LITERATŪRA

Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata*: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 269.

Sigitas Narbutas

Erazmas Vitelijus (* 1474 Krokua, † 1522 IX 9 Roma), dar žinomas Erazmo Cioleko (lenk. Czołek, Cziołek, Ciołek) vardu.

Pirmosios užsienyje lotynų kalba išspausdintos proginės kalbos autorius, Plocko vyskupas, diplomatas, bibliofilas, mecenatas.

Remiantis neišlikusiam antkapyje buvusiam epitafija žinoma, kad Δ gimė 1474 pradžioje. Jo tėvai buvo nekilmingi pasiturimai gyvenę Krokuvos miestiečiai Stanislovas ir Agnieška Ciolekai. 1485 Δ pradėjo bakalauro studijas Krokuvos universitete, 1487 įgijo bakalauro, o 1491 – magistro laipsnį. 1491–1493 Δ dėstė įvairius kursus Krokuvos universitete (aiškino Platoną, Aristotelį, dėstė

Petro Ispano logiką ir Ovidijaus poeziją). Tuo metu jį pastebėjo didysis kunigaikštis Aleksandras (Ldk 1492–1506) ir pasitelkė darbui Lietuvoje. 1494–1500 Δ dirbo kunigaikščio sekretoriumi ir slaptuoju patikėtiniu. 1499 tapo Vilniaus kanauninku (II 15), dekanu (IV 9) ir prepozitu (V 2). 1500 viduryje išvyko pirmojon diplomatinėn misijon į Romą. Oficiali pasiuntinystės priežastis buvo kunigaikščio klusnumo pareiškimas popiežiui Aleksandriui VI ir Lietuvos galimybių Europos geopolitikoje nušvietimas. Ne mažiau svarbi buvo nematomoji pasiuntinystės priežastis: Lietuvos požiūrio į santykius su Stačiatikių Bažnyčia bei Maskvos valdovu išdėstymas ir kt. Palankiai sutiktas Romoje, Δ 1501 III 31 slaptuoju kurijoje pasakė pagrindinę kalbą, kuria kunigaikščio vardu išreiškė klusnumą Šventajam Sostui ir apibūdino Lietuvą. Δ buvo pagerbtas apaštališkojo protonotaro (1501 III 31) ir apaštališkųjų rūmų grafo (*comes s. palatii apostolici et aulae lateranensis*; 1501 VI 23) titulais, be to, popiežius išdavė specialią bulę (1501 V 15), leidusią nekilingam asmeniui užimti tas kanonijas, į kurias galėjo pretenduoti tikrai kilmingi žmonės. 1502 pradžioje Δ sugrįžo į Krokuvą, kurį laiką dirbo sekretoriumi Lenkijos karaliumi išrinkto Aleksandro kanceliarijoje. Karaliaus teisme (1502 IV 14) įrodęs savo bajorišką kilmę, tapo Krokuvos (kapitulos priimtas 1504 V), Poznanės (1502 XI 22), Vloclaveko (1503 I 19) ir Vroclavo (galbūt prieš 1502 VII 28, bet tikrai 1503 XII 3) kanauninku. Karaliaus remiamas, 1503 V Δ buvo nominuotas Plocko vyskupu (patvirtintas popiežiaus Julijaus II bule, datuota 1503 XI 29; konsekruotas 1504 II 4). 1504 XII Δ antrašyk iškeliauo į Romą. 1505 III 10 popiežiui Julijui II Δ karaliaus vardu išreiškė klusnumą ir pasistengė pelnyti Šventojo Sosto palaikymą Kryžiuočių ordinui nesutinkant patvirtinti 1466 Torunės taikos sutarties, o didžiajam magistrui Frydrichui atsisakant duoti Lenkijos karaliui ištikimybės priesaiką. Sugrįžęs į Lenkiją 1506–1518 daugiau dėmsio ir laiko skyrė Plocko vyskupijos sutvarkymui (naujų bažnyčių statybai, altorių įrengimui, sielovados reikalams, Bažnyčios apeigoms reikalingų knygų leidybai, kanauninkų ir vikarų geresnei tarnystei, taip pat racionalesniam ūkininkavimui ir kt.). 1518 V karaliaus Žygimanto Senojo įsakymu Δ iškeliauo į Augsburgą, kur turėjo įvykti Šventosios Romos Imperijos valdovų susirinkimas. 1518 VIII 20 Δ ŠR imperatoriaus Maksimilijono ir kunigaikščių akivaizdoje pasakė trečiąją kalbą. Ja buvo pelnytas imperatoriaus palaikymas Lenkijos ir Lietuvos santykiuose su Maskvos valstybe. Iš Augsburgo Δ išvyko į Romą karaliaus vardu pareikšti paklusnumo naujam popiežiui Leonui X. Nuo 1518 IX 7 iki mirties Δ praleido Romoje, tvarkydamas įvairius valstybės, karaliaus, Bažnyčios ir savo reikalus (išliko žinių, jog rūpinosi gauti kardinolo beretę). Mirė Romoje kilusio maro metu. Palaidotas Santa Maria del

Popolo bažnyčioje. Δ buvo sumanus vyskupijos valdytojas, gabus diplomatas, jam pripažįstama svarbaus mecenato ir bibliofilo garbė. Δ rėmė lenkų istoriką ir kartografą Bernardą Wapowskį, italų mediką Adomą Gadijų, kitą italą Karolį Antonijų de Monte Cinere, Krokuvos universitete graikų kalbą dėščiusius italų filologus Konstančą Claretti de Cancellieri bei Silvijų Sicilietį, taip pat poetą Mikalojų Husovianą ir kt. Romoje buvo sukaupęs didelę vertingą biblioteką, kurią sudarė rankraštinės knygos, inkunabulai ir paleotipai. Žinomas specialiai jam pagamintas rankraštinis pontifikalas, taip pat mišiolas (abu gausiai iliustruoti miniatiūromis). Turėjo gausų Antikos autorių raštų ir teisės leidinių, išspausdintų daugiausia Italijos (Venecijos ir Romos) spaustuvėse, rinkinį. Didesnė bibliotekos dalis po Δ mirties buvo parvežta į Lenkiją ir perduota Plocko kapitulai bei Pultusko kolegiatui. Kai kurios Δ knygos išliko iki mūsų dienų.

Visos keturios kalbos, kurias Δ pasakė Romoje ir Augsburgėje, buvo tuoj pat išspausdintos. Pirmoji išėjo Romoje po 1501 III 31, antroji – ten pat po 1505 III 10, trečioji – Augsburgėje po 1518 VIII 31 (dar Bazelyje 1518 ir Romoje 1519), ketvirtoji – Romoje 1519 I 27. Reikšmingesnė už kitas yra pirmoji, pasakyta Romoje 1501 III 31. Joje grakščia klasikinė lotynų kalba pristatyta Lietuva: pateikta žinių apie Europos rytuose plytinčią galingą ir turtingą valstybę, save priskiriančią prie katalikiškosios Senojo Žemyno dalies ir suprantančią savą paskirtį bei misiją (ginti Europą nuo katalikybės priešų). Be to, šios nedidelės knygos tekstas liudija kitus svarbius dalykus. Didžiojo kunigaikščio dvaras turėjęs savą valstybės užsienio ir vidaus raidos viziją. Ji buvo grindžiama Vytauto Didžiojo valdymo tradicijomis. Nauja, t. y. renesansine, dvasia reikėtų aiškinti čia išdėstytą valstybės gamtinių, ekonominių ir kitokių išteklių aptarimą, dėmesį tą valstybę sukūrusių lietuvių (žodis suprastinas etnine, o ne etnopolitine reikšme) kultūrai ir kultūriniam bei religiniam tos valstybės savitumui. Knygos pabaigoje paminėtas popiežiaus atsakymas, jog tokia valstybė atliekanti gynybinio Europos bastiono funkciją. Taip pirmąsyk apibrėžta Lietuvos geopolitinė reikšmė vėliau buvo įprasminta kituose LDK įvairiakalbės raštijos kūriniuose.

LITERATŪRA

Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner [...], t. 2: *Ab Ioanne pp. XXIII. usque ad Pium pp. V, 1410–1572*, Romae: Typis Vaticanis, 1861, p. 277–280, 300–302, 380–384.

Stanisław Kutrzeba, Jan Fijałek, „Kopiarz rzymski Erazma Ciołka z pocz. wieku XVI-go“, in: *Archiwum Komisji Historycznej*, ser. 2, t. 1, W Krakowie: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1923, p. 66–113; Kazimierz Hartleb, *Działalność kulturalna biskupa-dyplomaty Erazma Ciołka*, We Lwowie: Nakładem Towarzystwa Miłośników Książki, 1929; Henryk Folwarski, *Erazm Ciołek: Biskup i dyplomata*, Warszawa: s.n., 1935; Stanisław Lempicki, „Ciołek Erazm (1474–1522)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4: (*Chwałczewski Jerzy-Dąbrowski Ignacy*), Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, p. 78–81; Aloyzas Varanavičius, „Erazmo Vitelijaus visuomeninės-filosofinės pažiūros“, in: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, t. 4 (41), 1972, p. 33–49; „Gyvenimo prasmės samprata Erazmo Vitelijaus ir Mikalojaus Husoviano kūryboje“, in: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, t. 3 (52), 1975, p. 25–37; „Vitelijus (Ciolekas) Erazmas“, in: *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*, t. 1: *Feodalizmo laikotarpis*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 322–327; *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 73–75.

Sigitas Narbutas

Albertas Goštautas (†1539), kilęs iš senos LDK didikų giminės. Tėvas – Kijevo, vėliau Trakų vaivada Martynas Goštautas, motina – iš kunigaikščių Alšėniškių. Δ ėjo svarbias Naugarduko, Polocko, Trakų vaivados pareigas (čia nurodyta eilės tvarka); nuo 1522 iki gyvenimo pabaigos Vilniaus vaivada ir LDK kancleris. Amžininkų vadintas „vicekaraliumi“, „pirmuoju asmeniu po valdovo“. Δ dalyvavo kovose su Maskvos DK ir Krymo totoriais, iš jo karinių nuopelnų minėtina pergalė prieš maskvėnus prie Polocko (1518), vėliau išpopuliarinta hagiografinio šv. Kazimiero epizodo („stebuklo prie Dauguvos“). Tačiau apskritai Δ labiau pasižymėjo ne kaip karvedys, o kaip sumanus politikas.

Δ buvo karštas LDK suverenumo gynėjas. Iš pradžių jis rėmė valdovės Bonos Sforzos pastangas paskelbti mažametį Žygimantą Augustą 1522 sosto įpėdiniu, o 1529, tebesant gyvam tėvui – Žygimantui Senajam, – didžiuoju kunigaikščiu. Δ taip pat neabejotinai buvo vienas nerealizuoto Lietuvos karalystės projekto (1526) sumanytojų. Tačiau Bonai pasiekus savo tikslų sūnaus atžvilgiu, santykiai pašlijo ir Δ perėjo į opoziciją, užmegzdamas ryšius su Prūsijos kunigaikščiu Albertu Hohenzollernu.

Nors Δ kaip ir daugelio kitų to meto didikų išsilavinimas teapsiribojo namų mokymu, jis buvo ganėtinai plataus akiračio valstybės veikėjas. Ypač daug nusipelnė kaip teisės kodifikuotojas, raštijos organizatorius. Δ vadovavo Pirmojo Lietuvos Statuto (1529) rengimui, buvo (mažų mažiausiai) nominalus jame esančio „Žygimanto Senojo pagyrimo“ autorius, sumodernino LDK kanceliariją, inicijavo vėlyvųjų Lietuvos metraščių surašymą; paliko nemažai laiškų lotynų, rusėnų ir lenkų k., iš jų ypač minėtini 1525 ir 1536 memorialai Bonai Sforzai.

Pirmasis jų parašytas iškiliiu ciceronišku stiliumi, Δ jame atrėmė Konstantino Ostrogiškio, Slucko kunigaikščių ir Radvilų partijos jam mestus kaltinimus (sąmokslu prieš valdovą rezgimu), drauge išaukštino savo protėvių ir savo paties nuopelnus valstybei. Pavyzdžiui, sukilusiam prieš Žygimantą Senąjį Mykolui Glinškiui Δ esą pareiškęs, jog „nevalia... tėvynės apleisti, už kurią privalome mirti“. (Tai vienas seniausių ciceroniškosios formulės *pro patria mori* pritaikymų Lietuvos raštijoje.)

Antrajame, glaustesniame memoriale Δ gynė LDK teismų tvarką pasipriešindamas valdovės užmačioms ją reformuoti Lenkijos pavyzdžiu. Teigė, kad senoji tvarka Kunigaikštystėje egzistuojanti „nuo karaliaus Atilos laikų“, t. y. nuo legendinių lietuvių didikų protėvių atvykimo į būsimas Lietuvos žemes, o tai pagal Viduramžių supratimą reikštų tos tvarkos neliečiamumą (taigi čia matome instrumentinį Plačiojo Lietuvos metraščių sąvado, vadinamosios Bychoveco kronikos, panaudojimą). Iš kitų Δ laiškų adresatų taip pat minėtini Prūsijos kunigaikštis Albertas Hohenzollernas, Lenkijos pakancleris Petras Tomickis ir Lietuvos didysis etmonas Jurgis Radvila. Įvairiuose su Δ vardu siejamuose tekstuose ryškėja kanclerio ne tik kaip LDK įsitvirtinusios didikų oligarchijos, bet ir karšto šalies savarankiškumo gynėjo profilis. Kancleris stengėsi kovoti su lenkų žemvaldžių ir dvasininkų skverbimusi į šalį, pavyzdžiui, minėtina, kad jis vijo lauk iš Vilniaus nemokančius lietuvių kalbos lenkų bernardinus (nors oficialus motyvas buvo vienuoliams suaukotų turtų išgabenimas už šalies ribų); Δ aktyviai remiant, įkurta atskira nuo Lenkijos Lietuvos bernardinų provincija (1530). Kaip šių įvykių kontekstas nurodytini 1526–1528 Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimai dėl sielovados lietuvių kalba.

Δ buvo vienas pirmųjų rašto žmonių mecenatų LDK – kaip antai, jis globojo Abraomą Kulvietį, jo sekretoriais buvo Venclovas Mikalojaitis ir Bagdonas Semaška. Savo išverstą medicinos veikalą, 1532 išleistą Krokuvoje, kancleriui dedikavo Simonas Lovičietis, išaukštinęs jį kaip literatų globėją. Tyrėjų Δ kartais prikišamas vėsumas ir eklektizmas tikėjimo dalykuose (ryšiai su protestantais

ir pan.) aiškintinas ne tik didiko šeimos situacija (jo žmona ir motina buvo iš stačiatikiškų šeimų), bet ir jo pragmatizmu, kadangi jam, kaip kancleriui, visų pirma rūpėjo tarnautojų kvalifikacija, o ne jų tautinė ar konfesinė priklausomybė. Net jei ir Δ turėjo simpatijų protestantizmui, jų atvirai nedemonstravo, iki gyvenimo pabaigos liko tipiškas ikitridentinio maldingumo atstovas. Pažymėtina, kad savo valdose Mūro Geranainyse, Daugėliškyje, Trobose ir kitur kancleris steigė parapines mokyklas, o jo raštininkas Jonas Viliamovskis drauge su Jurgiu Eišiškiečiu 1539 m. mėgino įkurti privačią mokyklą bajorų vaikams, tačiau negavo Vilniaus vyskupijos kapitulos pritarimo.

Atrodo, Δ taip pat buvo didžiausio privataus knygų rinkinio XVI a. pr. LDK savininkas (išlikusiuose 1510–1511 sąrašuose išvardijama religinė, juridinė, istorinė ir kitokia literatūra, būta net keleto romanų, iš viso apie 90 rankraštinių ir spausdintų tomų lotynų, „rusų“, čekų kalbomis ir viena lenkiška *Aleksandrija*). Bibliotekos turinys rodytų, kad kai kuriomis jos knygomis buvo pasinaudota redaguojant Statutą bei surašant Lietuvos metraščius. Dalis knygų galėjo būti pavaldėtos iš Δ tėvo Martyno, Tikocino bernardinų fundatoriaus, apie kurį žinoma, jog savo globojamus vienuolius aprūpino rankraštiniais mišiolais ir giesmynais.

Istoriografijoje neretai minimas lenkiškas iliuminuotas Δ maldynas (apie 1528; šiuo metu saugomas Bavarijos valstybinėje bibliotekoje Miunchene), regis, atsirado kaip Žygimanto Senojo dovana savo „lietuviškajam“ kancleriui – analogišką iš valdovo gavo Karūnos kancleris Kristupas Szydłowieckis.

Po Δ mirties idėjas ir darbus tęsė jo „įpėdiniai“ LDK valdžios viršūnėje Radvilos, panašias į Δ mintis rasime kitų LDK suverenumo gynėjų – Jono Chodkovičiaus, Leono Sapiegos, Prakapo Baltramiejavičiaus kalbose bei raštuose.

Pažymėtinas ir tam tikras paradoksas: nors Δ kovojo su valdovo (visų pirma Bonos Sforzos) despotizmo pavojumi, pats išgarsėjo tironišku elgesiu šalies viduje. Toks ir išliko bajorų atmintyje – dar XVII a. pr. Saliamonas Risinskis išspausdino priežodį: „karalius davė, o Goštautas atėmė“. Δ aplinkoje subrendęs publicistas Venclovas Mikalajaitis (Mykolas Lietuvis) jau po savo pono mirties rašytame traktate aštriai kritikavo kanclerio pastangomis įteisintas išskirtines didikų privilegijas. Kalbant apie Δ atminimą, nurodytina, kad apie žymųjį kanclerį rašė Motiejus Strijkovskis ir kiti istorikai, o Goštautų pavardė, jiems išmirus, XVI–XVII a. buvo įtraukiama į Lietuvos kilmingųjų genealogijas; taip pat savotiškai ji buvo įamžinta XVI a. pirmojo ketvirčio rusų metraštyje – ten Goštautas, *Гаштоупъ*, netgi buvo „paverstas“ Algirdo sūnumi.

LITERATŪRA

Proverbiorum Polonicorum / a Solomone Rysinio collectorum, centuriae decem et octo, Lubecae ad Chronum, 1618, f. D recto; *Janociana, sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, vol. III, Varsaviae, 1819, p. 128–129; *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529*, Poznań, 1841, p. 92–95; *Акты, относящиеся к истории Западной России*, т. 2, Санктпетербург, 1848, p. 171–176; *Acta Tomisiana*, т. 1–18, Posnaniae, 1852–1999; *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, Санктпетербург, 1863, т. 1, № 171; Joannes de Komorowo, *Memoriale ordinis fratrum minorum [...]*, wyd. X. Liske i A. Lorkiewicz, in: *Monumenta Poloniae Historica*, т. V, Lwów, 1888; Józef Wolff, „Gasztołd“, in: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Warszawa, 1899, т. 23, p. 711–713; *Полное собрание русских летописей*, т. 17, 37, Санкт-Петербург, 1907, Ленинград, 1982; Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, Wilno, 1910–1916, cz. 1–3; Ludwik Kolankowski, *Zygmunt August wielki książę Litwy, do roku 1548*, We Lwowie, 1913; Marja Kuźmińska, „Olbracht Marcinowicz Gasztołd“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, т. 4, z. 13, p. 349–391; 1928, т. 5, z. 14, p. 121–174; Władysław Pocięcha, „Gasztołd Olbracht“, in: *PSB*, т. VII/4, z. 34, Kraków, 1949, p. 299–303; idem, *Królowa Bona (1494–1557)*. Czasy i ludzie Odrodzenia, Poznań, 1958, т. 3; Konstantinas Jablonskis, „1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka“, in: *VVU Mokslinės bibliotekos metraštis*, 1958–1959, Vilnius, 1961, p. 21–25; Juliusz Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa, 1970, p. 364–367; *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškini-mus parašė Rimantas Jasas, Vilnius, 1971; Rimantas Jasas, „Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto memorialas karalienei Bonai (1525)“, in: *Mokslinės bibliotekos metraštis*, 1972, Vilnius, 1973, p. 226–231; „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilas“, iš lotynų k. išvertė Eugenija Ulčinaitė, paaišk. Rimanto Jaso; in: *op. cit.*, p. 232–256; **Elementa ad fontium editiones*, ed. Carolina Lanckorońska, vol. 30–56, Romae, 1973–1982; Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, „Deodato Septenijaus Goštautų ‘panegirika’“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1976 metai, Vilnius, 1977, p. 81–89; *Pirmasis Lietuvos Statutas*, parengė Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius ir kt., т. 1–2, Vilnius, 1983–1991; Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika: iki XIX a.*, Vilnius, 1984, p. 128; Edvardas Gudavičius, „Albertas Goštautas. Jo vieta politinėje Lietuvos istorijoje“, *Politika*, 1992, nr. 13, p. 18–20; idem, „Albertas Goštautas: jo asmenybė ir politinės veiklos reikšmė“, in: idem, *Lietuvos europėjimo kelias*, Vilnius, 2002, p. 270–274; Albinas Jovaišas, *Jie parašė*

pirmąsias lietuviškas knygas, Vilnius, 1989; *Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, Kraków, 1998, t. 1: *Listy z lat 1525–1548*, nr. 9, 43; *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1534–1540)*: Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten, bearb. v. Stefan Hartmann, Köln, Weimar; Wien, 1999; Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999; Urszula Borkowska, *Królewskie modlitewniki. Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*, Lublin, 1999; Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius, 1999; idem, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002; *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5) sudarė Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė ir Darius Kuolys, red. Sigitas Narbutas, Vilnius, 2000; Eugenija Ulčinaitė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius, 2001; *Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки: Первая половина XVI в.*, сост. М. М. Кром, Москва – Варшава, 2002; Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, in: *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 9–24; idem, „Vilnius ir Krokuva. Keletas XVI a. pirmosios pusės LDK literatūrinio gyvenimo štrichų“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Vilnius, 2005, p. 284–300; Станислав Лазутка, «Историческая роль Альбертаса Гоштаутаса в кодификации Первого Литовского Статута», in: *Pirmasis [...]*, p. 14–20; Василь Варонія, ««Пахвала караля Жыгімонта» Войцеха (Альбрэхта) Гаштаўта і выданне Першага статута Вялікага Княства Літоўскага», in: *Pirmasis [...]*, p. 21–34; Rimvydas Petrauskas, „Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmojoje pusėje“, in: *Pirmasis [...]*, p. 35–44.

Kęstutis Gudmantas

Kazokas Lietuvis, Jonas (Ioannes Cosacovicus Lituanus, Jan Kozak Litwin, Ioannes Kozakowicz Lituanus, *apie XVI a. vid., †XVII a. pr.).

Poetas, ciliaavęs lotynų ir lenkų kalbomis, vertėjas.

Biografinės žinios labai menkos, neaiški ir socialinė Δ kilmė; spėjama, kad buvo ilgametis Biržų ir Dubingių šakos Radvilų klientas arba dvaro tarnautojas. Reformacijos šalininkas. Lotynų ir lenkų kalbomis parašė epigramų, dedikacijų bei panegirikų.

Kūrinių paskelbta įvairiuose XVI a. pab.–XVII a. pr. leidiniuose. Prie Jono Radvano *Radviliados* (1592) pridėti nedidelės apimties panegirinio pobūdžio

dedikaciniai eilėraščiai lenkų k., skirti Mikalojaus Radvilos Rudojo vaikaičiams: Naugarduko vaivada Jurgiui Radvilai „Do jego mości pana Jerzego Radziwiła wojewodzica Nowogrodzkiego“ (10 eil.), Vilniaus vaivada Jonušui Radvilai „Do jego mości Janusza Radziwiła wojewodzica Wileńskiego“ (20 eil.) ir Vilniaus vaivada Kristupui Radvilai „Do jego mości Pana Krzysztopha Radziwiła wojewodzica Wileńskiego“ (8 eil.). Šie lenkiški eilėraščiai, kuriuos tai pat galima laikyti epigramomis, pasirašyti Δ, įdėti iš karto po lotyniškų Jono Radvano eilėraščių, dedikuotų tiems patiems asmenims. Palyginus lotyniškų ir lenkiškų kūrinių variantus matyti, kad jie panašūs prasminiu požiūriu, tačiau gana ryškiai skiriasi poetika, taigi Δ kūrinių greičiau laikytini savarankiška temos interpretacija, o ne Radvano eilėraščių vertimais. Nedidelis lotyniškas Δ kūrinėlis įdėtas Cicerono traktato *De officiis* (*Apie pareigas*) vertime į lenkų k., išleistame Vilniuje, Jono Karcano spaustuvėje, 1593. Šio leidinio pradžioje yra 12 eil. eleginiu distichu eiliuotas eilėraštis, skirtas Mikalojaus Naruševičiaus herbui, „In arma magnifici et praeclari generis d. Nicolai Narussevicij castellani Samogitiae etc. dodecastichon“. Δ eilėraščių taip pat yra Andriaus Rimšos knygoje *Δεκάτηρος ἀχρόαμα, to iest Dziesięcioroczna powieść* [...] (*Δεκάτηρος ἀχρόαμα, tai yra Dešimtmetis pasakojimas*), išleistoje Vilniuje 1585; lenkiškoje Mikalojaus Rejaus *Postileje* (1594) ir šios *Postilės* lietuviškame vertime (1600). Jokūbo Morkūno *Postileje* po Sofijos Vnučkienės, kalvinišų mecenatės, herbu įdėtas gana didelės apimties (46 eil.) protestantiškos dvasios panegirinis eilėraštis, skirtas ne herbinei simbolikai, kaip įprasta šiam žanrui, o dedikatės nuopelnams kovojant su katalikybe, remiant mokyklas ir bažnyčias. Didžiausias Δ kaip vertėjo nuopelnas – tai iš lotynų į lenkų k. išversta Juozapo Flavijaus *Žydų karo istorija* (1595).

LITERATŪRA

Regina Koženiauskienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: „Mokslo“ leidykla, 1990, p. 38, 88, 158, 163–164; Vytautas Vanagas, *Lietuvių rašytojų sąvadas*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 17; *Dainos pasauliui, saulei ir sau*: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 21, 486; Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata*: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 29, 90, 91, 126; Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 471, 534, 536, 540, 542, 544, 570, 574.

Asta Vaškeliienė

Kvantas, Johanas Jakobas (Quandt, Johann Jacob, *1686 III 27 Karaliaučiuje (Königsberg, dab. Kaliningradas), † 1772 I 17 ten pat).

Rytų Prūsijos arkivyskupas, lietuviškų religinių knygų rengimo ir leidybos organizatorius, Lietuvių kalbos seminaro inspektorius.

1701–1705 studijavo Karaliaučiaus universitete, 1706–1710 Leipcigo, Jenos, Rostoko universitetuose, tobulino žinias keliaudamas po Vokietiją ir Olandiją, nuo 1710 dėstė Karaliaučiaus universitete teologiją. 1715 Rostoke apgynė daktaro disertaciją, tapo teologijos profesoriumi, dėstė Kristijonui Donelaičiui, Gotfrydui Ostermejeriui ir kt. būsimiems lietuvių raštijos veikėjams, skatino domėtis lietuvių kalba ir istorija. 1715–1717 Karaliaučiaus Senamiesčio (Altstadt) savivaldybės bibliotekos prižiūrėtojas, 1718 paskirtas Karaliaučiaus Lyvenikės (Löbenicht) bažnyčios kunigu ir konsistorijos tarėju, 1721 karaliaus rūmų vyriausioju pamokslininku, 1721–1722 Δ su Gabrieliumi Engeliu, o vėliau Francu Albertu Schultzu vykdė Rytų Prūsijos švietimo reformą. 1723–1727 karaliaus paskirtas Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro inspektoriumi, Δ protegavo lietuvių tautybės ir kitus gerai šią kalbą mokančius vietinius studentus, parengė pirmąjį seminaro statutą (1723), kurio laikytasi 100 metų. Δ 1734–1768 dešimtį kartų skirtas Karaliaučiaus universiteto rektoriumi, nuo 1736 iki mirties buvo Rytų Prūsijos arkivyskupas (generalinis superintendentas). 1743 Δ išrinktas pirmuoju Karaliaučiaus Karališkosios vokiečių draugijos prezidentu. Buvo vienas žymiausių XVIII a. vokiečių oratorių, vertintas Frydricho Didžiojo, jo karūnavimo proga pasakė garsų pamokslą. Kūrybiškai bendravo su Johannu Christophu Gottschedu, Michaeliu M. Lilienthalu, Dovydu Vilku (Wilke, Wilkins), greičiausiai ir su Michaeliu Mörlinu bei Jonu Šulcu. Buvo gabus filologas: be klasikinių kalbų, Δ mokėjo dar šešias kitas; spėjama, buvo pramokęs ir lietuvių kalbos, domėjosi Prūsijos istorija, 35 metus kaupė medžiagą iš bažnyčių vizitacijų pranešimų ir paliko 5 tomų rankraštį (nerastas) apie Karaliaučiaus ir Rytų Prūsijos bažnyčias ir kunigus, parašė teologinių darbų lotynų kalba, turėjo vieną turtingiausių asmeninių bibliotekų (apie 8 tūkst. tomų), veikalų anglų, olandų ir hebrajų kalbomis, teologijos ir filosofijos traktatų, kai kurie itin reti. Testamentu įsteigė du savo vardo stipendijų fondus teologijos studentams. Mirė sulaukęs 86 m., palaidotas Karaliaučiaus Haberbergo bažnyčioje, biblioteka išparduota aukcione.

Δ organizavo lietuviškų religinių knygų leidybą Karaliaučiuje, vertimui ir redagavimui būrė geriausius lietuvių kalbos mokovus, Lietuvių kalbos seminaro absolventus (Frydrichą Vilhelmą Haka, Adomą Frydrichą Šimelpfenigį jaun., Petrą

Gotlybą Milkų, Adomą Heinrichą Pilgrimą) ir vyresnius Mažosios Lietuvos kunigus (Joną Berentą, Pilypą Ruigį ir kt.). Per keletą metų jo pastangomis parengtos ir išleistos arba atnaujintos visos svarbiausios lietuviškos religinės knygos, jomis beveik šimtmečiui aprūpinti lietuviškų parapijų tikintieji. Tai Naujasis Testamentas *Naujas Testamentas Musų Pono Jezaus Kristaus ir Psalteras Dowido Lietuwiŝkay ir Wokiŝkay [...]* *Iŝ naujo suraŝytas [...]* *Karaláuczuję* (1727), oficialioji baŝnytinę agenda *Dawadnas Pamokinnimas, kaipo wissi Lietuwoje po Maloningiausio Prusu Karalum esantieji Kunniŝgai kaip Diewo tarnai tur elgtis noredami szwentą Klebonu Urędą wierney iszpilditi* (1730), Christiano Langhanseno pamokslų knyga *Trumpas ir prastas Iszguldimas wissú Nedeles ir Szwentú Dienú Ewangelú* (1750), oficialusis Rytų Prúsjos lietuviŝkas giesmynas *Isz naujo perweizdętos ir pagęrintos Giesmú-Knygos, kurrúse brangiáusos sęnos ir naujos Giesmes suraŝytos* (1732), jis buvo redaguojamas ir perspausdinamas iki XX a. vid. Didžiausias Δ nuopelnas – parengta ir išleista pirmoji lietuviŝka Biblija *Biblia, Tai esti: Wissas Szwentas Raŝtas, Sęno ir Naujo Tęstameŝto, pagal Wokiŝką Pęrguldimas D. Mertino Luteraus, Su kiekvieno Pęrskyrimo trumpu Praneŝimmu, ir reikalingu Paŝenklimumu tú paczú Zodzú, kurrie kittose Pęrskyrimose randami, Nú kellú Mokytojų Lietuwoj Lietuwiŝkay pęrguldytas. Karaláuczuję* (1735; 2-as red. leid. 1755), ją ketinta adaptuoti Didžiojoje Lietuvoje. Biblijos ir giesmyno pratarmęse pateikę vertingų istoriografinių ŝinių apie lietuvių religinės poezijos ir prozos raidą.

LITERATŪRA

Paul Stettiner, *Aus der Geschichte der Albertina (1544–1894) von Dr. Paul Stettiner [...]*, Königsberg: Hartungsche Verlagsdruckerei, 1894; Luise Gilde, *Beiträge zur Lebensgeschichte des Königsberger Oberhofpredigers Johann Jacob Quandt*. Inaugural-Dissertation [...] von Luise Gilde aus Memel, Königsberg i. Pr.: Buch-und Verlagsdruckerei von H. Klutke in Stallupönen, 1933; Albert Nietzki, *D. Johann Jakob Quandt, Generalsuperintendent von Preussen und Oberhofprediger in Königsberg (1686–1772)*, Königsberg i. Pr.: Kommissionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung (Thomas & Oppermann), 1905; Götz von Selle, *Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen von Götz von Selle*, Königsberg (Pr): Kanter-Verlag, 1944.

Liucija Citavičiūtė

Ręza, Martynas Liudvikas (Rhesa, Martin Ludwig, *1776 01 09 Karvaičiuose (Kursių nerija), †1840 08 30 Karaliaučiuje (Königsberg, dab. Kaliningradas).

Teologas, filologas, folkloristas, vertęjas, poetas, Lietuvių kalbos seminaro reorganizatorius ir vadovas, lietuvių kalbos ugdytojas ir jos pilietinių teisių gynęjas.

1791–1794 mokėsi Karaliaučiaus lotyniškoje mokykloje, 1795–1799 studijavo teologiją Karaliaučiaus universitete, klausė Immanuelio Kanto filosofijos paskaitų, buvo veikiamas Apšvietos ir preromantizmo idėjų, mokė bendramokslis Lietuvių kalbos seminare. Baigęs studijas, Δ dirbo privačiu mokytoju, 1800 paskirtas Karaliaučiaus įgulos pamokslininku. 1807 Karaliaučiaus universitete apgynė filosofijos daktaro disertaciją, tapo privatdocentu, dėstė Rytų kalbas ir kai kurias teologijos disciplinas. 1809 Δ iškėlė Lietuvių kalbos seminaro reorganizavimo idėją, kurią palaikė ministras Vilhelmas von Humboldtas, 1810 01 06 karaliaus paskirtas Lietuvių kalbos seminaro vadovu ir dėstytoju (buvo juo iki mirties, parengė II ir III seminaro statutus) ir ekstraordinariiniu profesoriumi. 1811 Δ išrinktas Karaliaučiaus mokslo draugijos nariu. Būdamas karo kapelionu lydėjo Prūsijos armiją kare su Napoleonu, 1816 atsisakė pamokslininko pareigų, atsidėjo kūrybiniam, pedagoginiam ir moksliniam darbui, krikšto vardą Martynas pasikeitė tautišku Gediminas. 1819 Δ apgynė teologijos mokslų daktaro disertaciją, tapo ordinariiniu profesoriumi, pabrėžė lietuvių kalbos reikšmę mokslui ir tautos moralei, gynė jos teises viešajame gyvenime, rūpinosi gimtosios kalbos dėstymu Mažosios Lietuvos mokyklose, išugdė daugelį raštijos veikėjų (tarp jų Frydrichą Kuršaitį). 1819 paskirtas bažnytinės konsistorijos tarėju, ne kartą rinktas universiteto vicerektoriumi (rektoriumi titulavosi karalius), Teologijos fakulteto dekanu; rusų baltistas Piotras Preisas vadino jį *žymiausiu lietuvių kalbos žinovu Europoje*. Δ dalyvavo vokiečių mokslo ir literatūros draugijų veikloje, turėjo valstybinių apdovanojimų (1814 ir 1818 gauti medaliai, 1840 – ordinas). Jo darbai buvo žinomi ir palankiai vertinami Lietuvoje ir užsienyje. Sulaupė apie 3000 spaudinių asmeninę biblioteką, tuo metu didžiausią privatų lituanistinių leidinių bei rankraščių rinkinį. Buvo nevedęs, turįtą testamentu paliko studentų bendrabučiu (Rbesianum) įsteigti ir išlaikyti.

Išleido iš naujo pagal originalo kalbas suredaguotą lietuvišką Bibliją (3 leid. 1816 ir 4 leid. 1824), parašė reikšmingas filologines studijas apie lietuviškos Biblijos vertimus ir redagavimo principus *Geschichte der litthauischen Bibel (Lietuviškos Biblijos istorija, 1816)* ir *Philologisch-kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel (Filologinės kritinės pastabos apie lietuvišką Bibliją, 1 d. 1816, 2 d. 1824)*; papildė ir pratęsė Danieliaus Heinricho Arnoldto XVIII a. išleistą enciklopedinio-biografinio pobūdžio leidinį apie Prūsijos kunigus *Kurze Nachrichten von allen [...] Predigern (Trumpos žinios apie visus [...] buvusius kunigus, 1834)*; savo patirtį prūsų-prancūzų kare aprašė karo kapeliono dienoraštyje *Nachrichten und Bemerkungen aus den Feldzügen des Jahres 1813 und 1814 (Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius, 1814; liet. 2000)*; parašė pirmąją Lietuvių kalbos seminaro istoriją *Geschichte*

und Verfassung des lithauischen Seminariums auf der Universität zu Königsberg (1811), kurioje apžvelgė ir įvertino šios įstaigos veiklą nuo jos įsteigimo iki 1810 (neišspausdinta, rankraštis išliko); išleido vokiškų eilėraščių rinkinį *Prutena oder Preussische Volkslieder* (1 d. 1809, 2 d. 1825), kuriame gausu lietuvių istorijos ir tautosakos motyvų; iš lietuviškos originaliosios kūrybos žinomi du eilėraščiai: *Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos*, skirtas Lietuvių kalbos seminaro šimtmečiui, ir *Prasta giesmėle, pabusk* sąjungininkų pergalei prieš Napoleoną pašlovinti. Spėjama, yra buvę ir daugiau jo lietuviškų eilėraščių.

Didžiausi Δ nuopelnai donelaitikai ir folkloristikai. Jis pirmasis iš surinktų rankraščių paskelbė Donelaičio poemą *Metai* (1818) ir savo paties vertimą į vokiečių kalbą bei plačią analitinę pratarinę *Vorbericht*, kurioje pateikta pirma išsamesnė Donelaičio biografija, jo kūrybos charakteristika; buvo pradėjęs rengti Donelaičio leksikos pagrindu vokiečių–lietuvių kalbų žodyną (neišsp.). Lietuviškų pasakėčių rinkinyje *Aisopas, arba pasakos* (1824) šalia savo paties iš graikų kalbos išverstų Ezopo bei iš vokiečių kalbos išverstų Gelerto pasakėčių Δ pirmą kartą išspausdino lietuviškas Donelaičio pasakėčias. Leidinys buvo skirtas plačiam skaitytojų ratui, lietuviškoje pratarinėje aptariamas pasakėčios žanras. Šiuos Donelaičio kūrinius jis analizavo Lietuvių kalbos seminare. Δ pirmasis pradėjo mokslškai tirti lietuvių liaudies dainas ir skatino sistemingai jas rinkti. Būrė talkininkus provincijoje, ragino užrašinėti ir siųsti jam dainų tekstus su melodijomis. Rašė teorinius straipsnius apie lietuvių tautos poeziją. Parengė pirmąjį lietuviškų dainų rinkinį (85 tekstai ir 7 melodijos) su vertimu į vokiečių kalbą *Dainos, oder Litthauische Volkslieder* (1825) ir įdėjo išsamų studijinį straipsnį *Betrachtung über die litthauischen Volkslieder* (*Lietuvių tautos dainų tyrinėjimas*). Jame klasifikuojamos ir psichologiškai apibūdinamos dainos, analizuojamas jų turinys ir melodijos, daug dėmesio skirta eilėdaros tyrinėjimui, pateikta istoriografinių duomenų apie lietuvių dainuojamosios poezijos publikavimą. Jis pirmasis iškėlė lietuvių liaudies dainas ne tik kaip priemonę kalbos ypatybės iliustruoti, bet ir kaip savarankišką poetinę tautos kūrybą, kalboje ir tautosakoje ieškojo lietuvių dvasios savybių. Rengdamas rinkinį, Δ rašė laiškus Johannui Wolfgangui von Goethe'ui, prašydamas įvertinti rinkinį ir rekomenduoti jį leidejui. Vėliau Goethe išspausdino palankią leidinio recenziją ir savo kūryboje adaptavo vieną šio rinkinio dainą.

LITERATŪRA

Acta betreffend: das Litthauische und Polnische Seminar bei der Theologischen Fakultät der Universität Königsberg 1809–1830, GStA PK: Abt I, HA, Rep. 76, Nr. 907, Vol. I; *Acta betreffend: das Litthauische und Polnische Seminar bei der*

Theologischen Fakultät der Universität Königsberg 1831–1861 Abt I, HA, Rep. 76, Nr. 907, Vol. II.

Albinas Jovaiša, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969; Jurgis Lebedys, „Liudvikas Rėza“, in: idem, *Lituanistikos baruose*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1972, p. 232–259; Juozas Girdzijauskas, „Liudvikas Rėza“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 585–602.

Liucija Citavičiūtė

Šulcas, Jonas (Schultz, Johann, *apie 1684 Katniavoje (Kattenau, dab. Zavatėi), †1710 Tilžėje (Tilsit, dab. Sovetskas)).

Pirmosios lietuviškos pasaulietinės grožinės knygos parengėjas (vertėjas).

Spėjama, kad nuo 1704 studijavo Karaliaučiaus universitete, o 1706 buvo baigęs teologijos studijas, 1707 paskirtas Nybudžių (Gumbinės aps.) lietuvių parapijos kunigu, 1709 kunigavo Lazdynuose (prie Tilžės), 1710 perkeltas į Tilžę, mirė maru.

Michaelio Mörlino paragintas Δ rinko lietuvių liaudies dainas ir lietuviškus posakius, taigi gali būti laikomas pirmuoju tautosakos užrašinėtoju (užrašai neišliko). Bažnytinės vyresnybės pavedimu perrašinėjo lietuviškus rankraščius spaudai. Išvertė į lietuvių kalbą Ezopo pasakėčias *Die Fabuln Aesopi* (1706). Knygelės parengimo pretekstas – XVIII a. pr. Mažojoje Lietuvoje kilusi pirmoji filologinė polemika, kurios metu svarstyta, kaip kunigai turi lietuviškai kalbėti ir rašyti, kad paprasti žmonės juos suprastų. Mörlinas išspausdino traktatą *Principium primarium in lingua Lithuanica* (1706) ir ragino kunigus pareikšti nuomonę kalbos reformos klausimu. Jo suformuluoto principo esmė tokia: su lietuviams reikia kalbėti taip, kaip jie kalba „prie namų“, vengti svetimžodžių ir naujadarų, dviprasmybių, žodžius rinkti iš kasdieninės kalbos, priežodžių ir dainų. Mörlinui oponavo Jokūbas Perkūnas ir Jonas Keimelis. Iš esmės abi šalys siekė vieno tikslo – sunorminti lietuvių kalbą, o taisyklingos kalbos etalonu laikė šnekamąją kalbą, tačiau merlininkams (Δ , Pilypui Ruigiuui ir kt.) labiau rūpėjo leksika, stilius ir liaudiškos išraiškos priemonės, o oponentams – nepriekaištinga gramatika. Mörlino paragintas Δ išvertė keletą Ezopo pasakėčių Taigi šis leidinėlis – visų pirma filologinės diskusijos vaisius. Parengta kaip teorinių postulatų iliustracija, ji tapo pirmąją lietuviška neoriginalia grožine knyga, buvo skirta plačiam skaitytojų ratui ir turėjo formuoti viešąją nuomonę kalbos grynumo klausimu. Tai vienintelė Δ parengta knyga. Ji pasirodė anksčiau už Didžiosios Lietuvos lietuvių, Kuršo ir Livonijos latvių pirmąsias grožines knygas.

Ezopo pasakėčios yra 38 puslapių knygelė. Joje išspausdinta vokiška vertėjo pratarmė ir dešimt iš lotynų į lietuvių kalbą proza išverstų pasakėčių. Antraštyje deklaruojamas santykis su Mörliino traktatu: „bandymas išversti į lietuvių kalbą pagal Lietuvių kalbos principą“. Aštuonių puslapių pratarmėje Δ dar kartą nurodo šios knygelės parengimo paskatas (būtent kalbinę polemiką), paliudija praktiškai įsitikinęs, kad Mörliino propaguojamas principas „yra pakankamas ir geras“. Šioje pratarmėje randami vieni ankstyviausių lietuvių raštijoje teoriniai samprotavimai apie pasakėčios žanrą: atskleidžiamos autorių intencijos ir kūrinių didaktinis pobūdis bei moralinis poveikis. Prie kai kurių pasakėčių išnašose prirašyti teoriniai pasvarstymai leidžia manyti, kad Δ ir pats rengėsi rašyti lietuvių kalbos klausimais. Δ stengėsi rašyti paprastai ir aiškiai, gryna lietuvių kalba, konsultavosi su Gumbinės apylinkių lietuviais. Jis ketino išversti ir daugiau pasakėčių, tai patvirtina paantraštė: „Pirmojo Szimto Pirma Deszims“, tačiau netikėta mirtis nutraukė darbą. Leidinį lydi patriotiškas Ruigio eilėraštis. Tai panegirinė 36 eilučių dedikacija, parašyta vokiečių kalba, silabotonine eilėdara. Joje pagerbiamas Mörliinas, o Δ skatinamas tęsti pradėtus darbus, skirtus išgarsinti lietuvių kalbą.

Su šia polemika susijusi ir pirmoji lietuviškos knygos recenzija. Tai Perkūno traktatas *Wolgegründetes Bedencken über die ins Litthauische Ubersetzte zehen Fabeln Aesopi* (1706). Recenzentas tvirtino, kad vertėjas nesilaikęs Mörliino skelbiamo kalbos grynumo principo, vartojęs svetimžodžius, nepaisęs rašybos taisyklių ir kirčiavimo, nevykusiai taikęs aprašomojo vertimo metodą. Jis nurodė leksikos klaidų, siūlė jų taisymo variantus. Griežtos kritikos tikslas buvo ne sumenkinti vertėjo triūsą, o ieškoti naujų būdų tobulinant lietuvių rašto kalbą.

LITERATŪRA

Jonas Šulcas, *Die Fabuln Aesopi: Zum Versuch nach dem Principio Lithvanicae lingvae, Littauisch vertiret von Johann Schultzen, Königsberg, 1706.*

Michael Mörlin, *Bedencken über das Principium primum in lingua Lituanica*, S. l., 1706; Pilypas Ruigys, *Meletema, é re ipsa, auctoribus variis, atque experientia, sistens linguam Lituanicam, suasu doctrina excellentissimorum quorundam fautorum luci publicae datum á Philippo Ruhigio, Insterb. Prusso, ecclesiae Walterkemensis in districtu Insterburgensi pastore Germanico-Lituanico. Anno Qvo LitVanVs gaVDens naCtVs, fVIt BibLla pRlMa [= 1728; rankraštis]; idem, *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften*, Königsberg, 1745.*

Liucija Citavičiūtė

Volanas, Andrius (*apie 1530 Silezijoje, †1610 16 Bijutiškėse netoli Ašmenos).

Politikos ir religijos veikėjas, filosofinių, religinių, poleminių ir proginių raštų autorius.

1546–1548 (kai kurių šaltinių duomenimis 1544) studijavo Frankfurto prie Oderio, 1550–1553 Karaliaučiaus universitetuose. Tarnavo Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos Rudojo sekretoriumi, pastarojo pastangomis 1564–1568 gavo LDK bajoro teises ir Bijutiškių dvarą Ašmenos paviete. Remiamas minėto Radvilos, tapo karaliaus sekretoriumi, tarnavo Žygimantui Augustui, Steponui Batorui ir Zigmantui Vazai. Karalių pavedimu atliko nemažai diplomatinių misijų, pvz., Henrikui Valois apeidus valstybę Δ dalyvavo pasiuntynystėje pas imperatorių Maksimilianą, 1595 vedė derybas Maskvoje, 1599 priėmė Rygos kapituliaciją ir kt. Dalyvavo daugelyje LDK ir Lenkijos seimų. Δ aktyviai reikėsi Lietuvos evangelikų reformatų veikloje, užėmė aukštas pareigas Lietuvos Kalvinistų Bažnyčioje (amžininkų pravardžiuotas „Lietuvos kalvinistų popiežiumi“), pats daug rašė religijos temomis, taip pat rėmė kalvinistų raštų leidybą. Tikėjimo klausimais polemizavo su katalikais (Petru Skarga, Stanislovu Reška, Emanueliu Vega, Andriumi Jurgevičiumi, Antonijumi Possevinu ir kt.), liuteronais (Pauliumi Weissu, Jobu Sommeriu, Pauliumi Oderbornu ir kt.) ir arijonais (Faustu Socinu ir kt.). Buvo vienas iš pagrindinių pokalbininkų per 1585 VI 14 Vilniuje dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę surengtą religinį kolokviumą. Mirė Bijutiškėse.

Δ kūrinių išversta į lenkų (*De libertate politica sive civili libellus*, 1606), baltarusių (*De libertate politica sive civili libellus* ištraukos, 1991) ir lietuvių (1994, 1996) kalbas. Jo knygos paskutinį kartą suregistruotos: XVII a. *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 267; XVII a. *Lietuvos lenkiškos knygos=Polska książka na Litwie w XVII w.*: Kontrolinis sąrašas, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka; Bibliografijos ir Knygotyros centras, 1998, p. 183; XV–XVI a. *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 196–204.

Sekdamas globėju Radvila Rudoju, Δ nuosekliai gynė Lietuvos valstybės interesus, buvo aistringas evangelikų reformatų tikėjimo gynėjas. Jam Δ dedi-

kavo pirmąjį savo veikalą, išspausdintą Krokuvoje 1572, – *De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus* (*Verta perskaityti knygelė apie politinę arba pilietinę laisvę*). Joje Δ aptarė, kokiomis priemonėmis Lietuva po Liublino unijos turinti saugoti ir stiprinti valstybingumą. Autoriaus nuomone, tam reikią gerinti veikiančius valstybės įstatymus, siekti piliečių lygybės prieš įstatymą ir didinti paskiro žmogaus, o ne kurio nors luomo reikšmę. Asmens vertei, jo dorybėms apibūdinti Δ vėliau paskyrė ne vieną kūrinį. Piliečio (pirmiausia kilmingo asmens) vertės kriterijumi jis kėlė tarnavimą „valstybės garbei ir naudai“. Ši mintis ryški 1584 Vilniuje išspausdintoje laidotuvių kalboje *Oratio funebris in laudem illustrissimi principis, Nicolai Radivili ducis in Dubinki ac Birze* (*Laidotuvių kalba, pasakyta pagerbiant šviesiausiąjį didiką Mikalojų Radvilą, Dubingių ir Biržų kunigaikštį*), 1598 ten pat išėjusioje panegirikoje *Panegyricus illustrissimo principi, domino d. Nicolao Christophoro Radivillo duci in Olica et Nieswiez* (*Panegirika šviesiausiajam didikui, ponui Mikalojui Kristupui Radvilai, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui*), 1602 ten pat išspausdintoje laidotuvių kalboje *Iusta funebris: Supremus humanae conditionis honor generoso ac magnifico d.d. Ioanni Abramovicio, palat. Smolensc.* (*Prideramos laidotuvės: Aukščiausia žmogiškosios būties pagarba, parodyta kilmingam ir šlovingam ponui Jonui Abramavičiui, Smolensko vaivada*) ir kt.

LITERATŪRA

*[Andrius Volanas], in: *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmojoje pusėje*, parengė Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mintis, 1976; *Андрей Волан, „Гра дзяржавнага мужа и яго асабістыя дабрачыннасці“, in: *Спадчына*, 1991, № 6, 1992, № 1; Andrius Volanas, „Apie politinę ir pilietinę laisvę“: [Ištraukos], in: *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis XIII–XVII a.*: Istorijos šaltinių antologija, t. 1, sudarė ir parengė Kazys Grigas, Vincas Kryževičius, Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 109–111; Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

*E. Jarra, „A. Wolan (Administrator, Philosoph and Jurist)“, in: *Studies in Polish and Comparative Law*, London, 1945, p. 124–155; „Skarga a Wolan, rzecznik kalwinizmu polskiego w XVI w.“, in: *Horyzonty*, 1963, zes. 1; *Ingė Lukšaitė, „A. Volano pažiūros į visuomenės kilmę, struktūrą ir teisės funkcijas“, in: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, t. 2 (27), 1968, p. 57–73; Paweł Czartoryski, „Wolan Andrzej“, in: *Filozofia w Polsce: Słownik pisarzy, komitet redakcyjny Bronisław Baczko* [i in.], Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk,

1971, p. 433–434; Marceli Kosman, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973, p. 145–149 ir kt.; *W. Semadeni, „O Andrzeju Wolanie, wielkim szermierzu reformacji i ewangelicyzmu w Polsce“, in: *Jednota*, 1973, nr. 7/8; *A. Kempfi, „Frycz a Wolan“, in: *A. Frycz Modrzewski i problemy kultury polskiego Odrodzenia*, Wrocław, 1974; *С.Ф. Сокол, *Социологическая и политическая мысль в Белоруссии во II половине XVI века*, Минск, 1974; Aloyzas Varanavičius, „Volanas Andrius (Volanus Andreas, Wolan Andrzej)“, in: *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*, t. 1: *Feodalizmo laikotarpis*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 333–347; *Сямён Аляксандравіч Падокшын, Владимир К. Шатон, „Андрей Волян і яго трактат „Пра шчаслівае жыццё, або Найвышэйшае чалавечае дабро“, in: *Весті АН БССР. Сер. грамад. навук*, 1981, № 1; *Jerzy Misiurek, *Chrystologia Braci polskich: Okres przedsocyniański*, Lublin, 1983; Sigitas Narbutas, *Lietuvos Renesanso literatūra*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 16–21; *B. Ivanovas, „Spójność idei w pracach Andrzeja Wolana i Hugo Grocjusza“, in: *Lithuanica*, 1999, nr. 4; Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečiasis dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999; Stanisław Tarnowski, *Pisarze polityczni XVI wieku*, wstępem i przypisami opatrzył Bogdan Szlachta, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Księgarnia Akademicka, 2000, p. 261, 375, 415–424 ir kt.; Marcelinas Ročka, „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai“, in: idem, *Rinktiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 205–218; *Сяргей Валерьевіч Кавалёў, *Станаўленне польскамоўнай паззіі ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі эпохі Рэнесансу*, Мінск, 2002; Izabella Teresińska, „Wolan Andrzej“, in: *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski: Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 5: *U–Ż. Uzupełnienia. Indeksy*, Warszawa: Instytut Badań Literackich; Fundacja Akademia Humanistyczna, 2004, p. 91–92; Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. 1: *Viduramžiai. Renesansas. Naujieji amžiai*, Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 25, 62, 68, 72–73 ir kt.; *Сямён Аляксандравіч Падокшын, „Філасофска-этычная канцэпцыя Андрэя Волана“, in: idem, *Этычная думка ў культуры Беларусі XVI–XVII стст.*, Мінск, 2004; Сцяпан Сокал, „Волян (Волян) Андрэй“, in: *Вялікае Княства Літоўскае: Эцыклапедыя*, т. 1: *А–К*, Мінск: Беларуская Эцыклапедыя, 2005, с. 463–464; *Colloquium habitum Vilnae die 14 Iunii, anno 1585, super articulo de Caena Domini=Religionis kolokviumas Vilniuje*

(1585 06 14) dėl straipsnio apie *Viešpaties Vakarienę=Religionskolloquium in Vilnius*
(14.06.1585) *über den Artikel des Herrenmahls*, parengė Jolanta Gelumbeckaitė,
Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
Sigitas Narbutas

Būsimojo enciklopedinio žinyno *Senosios Lietuvos raštija* rengėjai supranta, kad parengti turinių metmenys, siūlomos straipsnių schemas, parašyti ir dar rašysimi straipsniai gali turėti įvairių trūkumų. Dėl šios priežasties jie kreipiasi į Lietuvos humanitarų bendruomenę, prašydami pareikšti savą nuomonę apie sumanytus darbus, taip pat pasidalinti mintimis, pasiūlyti ir patarti, kaip būtų galima geriau įgyvendinti šį sumanymą. Norime kartu su Mažvydu pasakyti: *nobis et nostris comparemus!* Pastabas, siūlymus ir kt. sumanytojo žinyno rengėjams galima siųsti adresu: Senosios literatūros skyrius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, arba el. paštu: narbutass@liti.lt.

Įteikta 2006 11 30
Priimta 2006 12 14

Sigitas Narbutas

THE ENCYCLOPEDIA
DICTIONARY LITERATURE
OF ANCIENT LITHUANIA

Project and draft

Summary

The article proposes to compile a new encyclopedic dictionary which would contain a manifold information about the written culture of the ancient Lithuania (XIII–XIX century). This project was supported by eminent historians of the Lithuanian literature during a meeting in the Institute of Lithuanian Folklore and Literature on June 28, 2005. They approved the proposed concept, the table of chronology and the content of the encyclopedic dictionary *Literature of the Ancient Lithuania* and put forward many new suggestions. On this basis, an outline of the publication was drafted later in 2005. The base of the dictionary will be formed by a database and a three-volume publication compiled on the basis of the database. One volume will concern periods, movements, directions, ideas, concepts and problems; another one will pertain to the shapes and forms of literature, its dispersion, institutions, varieties, genres and terms; and the last one will provide information about better known authors and literature landmarks. The article provides some text examples prepared in 2006.